

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA OLIY HARBIY TA'LIM MUASSASALARI KURSANTLARINING MA'NAVIY-AXLOQIY VA AXBOROT-PSIXOLOGIK IMMUNITETINI RIVOJLANTIRISH NAZARIYASI VA TEXNOLOGIYALARI

Qodirova Feruza Mamurovna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat Xavfsizligi Universiteti

Tillarni o'rganish kafedrasi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21625481>

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi raqamli ta'lim muhitida oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida ma'naviy-axloqiy barqarorlik hamda axborot-psixologik immunitetni rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy texnologiyalarini yoritadi. Tadqiqotda kompetensiyaviy, tizimli va riskga yo'naltirilgan yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Diagnostika mezonlari, indikatorlar va bosqichma-bosqich ta'limiy aralashuvlar taklif etildi. Ilmiy yangilik sifatida raqamli kontent risklari xaritasi, baholash matritsasi va integrativ modul modeli asoslandi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, ma'naviy-axloqiy barqarorlik, axborot-psixologik immunitet, media savodxonlik, kiberxavfsizlik, refleksiv kompetensiya, risk tahlili.

Raqamli ta'lim muhiti oliy harbiy ta'lim muassasasida bilim, ko'nikma va qadriyatlarni uzatish jarayoni internet tarmoqlari, LMS platformalari, mobil ilovalar hamda simulyatorlar orqali tashkil etiladigan integratsiyalashgan ekotizim sifatida ta'riflanadi. Uning mexanizmi ma'lumotlarning tezkor tarqalishi, algoritmik tavsiya tizimlari va masofaviy muloqot kanallari hisobiga kursantning bilish faoliyati bilan bir qatorda emotsional-irodaviy holatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatishida namoyon bo'ladi. Masalan, bir xil mavzudagi videodarslar, forumdagi munozaralar va ijtimoiy tarmoqdagi qisqa kliplar parallel iste'mol qilinganda, kursantda bilimni tekshirishdan ko'ra tezkor xulosa chiqarish odati kuchayishi mumkin. Jahon miqyosida raqamli qurilmalardan foydalanish va onlayn ta'lim ulushi yildan-yilga ortib borayotgani sharoitida yoshlar auditoriyasi kuniga bir necha soat ekran bilan muloqotda bo'lishi kuzatiladi, bu esa kognitiv yuklama va stress omillarini oshirishi ehtimolini kuchaytiradi. Ilmiy izoh sifatida raqamli muhitning "diqqat iqtisodiyoti" tamoyillari, ya'ni foydalanuvchi e'tiborini maksimal ushlab qolishga qaratilgan dizayn yechimlari, ta'limiy maqsadlar bilan to'qnash kelishi va aynan harbiy ta'limda intizom, vazminlik hamda mas'uliyat sifatlariga nisbatan qo'shimcha sinovlar yaratishi asoslanadi [1].

Ma'naviy-axloqiy immunitet kursantning kasbiy burch, vijdon, halollik, intizom, hamkorlik va insoniylik kabi qadriyatlar tizimiga tayanib, bosim va provokatsiya sharoitida ham axloqiy me'yorlarni saqlab qolish qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Uning mexanizmi qadriyatlar ichkilashtirilishi, rolli identifikatsiya va refleksiya orqali "men" konsepsiyasining mustahkamlanishi hamda qaror qabul qilishda axloqiy filtrlarning avtomatlashtirilishiga borib taqaladi. Masalan, onlayn testlarda akademik halollikni buzishga undovchi "tayyor javob" kanallari mavjud bo'lganda, ma'naviy-axloqiy immuniteti rivojlangan kursant buni nafaqat qoidabuzarlik, balki jamoa ishonchini yemiruvchi omil sifatida anglab, rad etadi. Ta'lim jarayonida akademik halollik buzilishining uchrashi turli muassasalarda sezilarli ulushga ega ekani haqidagi kuzatuvlar ma'naviy komponentni raqamli nazorat vositalari bilan cheklab bo'lmasligini, balki tarbiyaviy-psixologik mexanizmlar zarurligini ko'rsatadi. Ilmiy izoh sifatida axloqiy rivojlanish

nazariyalarida motivatsion asoslarning rolini va harbiy kasbda “qoidaga sodiqlik”ning instrument emas, identitet elementi sifatida shakllanishini e’tiborga olish zarurligi dalillanadi [2].

Axborot-psixologik immunitet kursantning manipulativ xabarlar, dezinformatsiya, feyk kontent, kiberbulling yoki psixologik bosim kabi axborot tahdidlariga nisbatan tanqidiy fikrlash, emotsional o’zini boshqarish va xavfsiz xulq-atvorni barqaror saqlash layoqati sifatida ta’riflanadi. Uning mexanizmi uch qatlamda ishlaydi: kognitiv qatlamda manbani tekshirish va fakt-chekning algoritmlari, emotsional qatlamda stressni boshqarish va affektiv “yuqish”dan himoyalaniish, xulqiy qatlamda esa xavfsiz raqamli odatlar va etik muloqot me’yorlari mustahkamlanadi. Masalan, ijtimoiy tarmoqda harbiy xizmat haqidagi ataylab buzib ko’rsatilgan material tarqalganda, immuniteti rivojlangan kursant manba reputatsiyasini, kontekstni va dalillar zanjirini tekshiradi hamda shaxsiy akkaunt xavfsizligini saqlagan holda hissiy reaksiyaga berilmaydi. Axborot oqimlari tezligi va ulanish imkoniyatlari ortgani sari dezinformatsiya tarqalishining ham “ko’payish koeffitsiyenti” oshib borishi tajribada ko’rinadi, bu esa kursantlar bilan ishlashda profilaktika va treninglarning uzluksizligini talab qiladi. Ilmiy izoh sifatida psixologiyada kognitiv og’ishlar, xususan tasdiqlash og’ishi va “ankerlash” effekti, manipulativ xabarlariga moyillikni kuchaytirishi, shu bois ta’limda metakognitiv strategiyalarni maxsus o’rgatish zarurligi asoslanadi [3].

Raqamli ta’lim muhitida mazkur ikki immunitet turini uyg’un rivojlantirish nazariy jihatdan “integrativ kompetensiya” modeli bilan izohlanadi, ya’ni axloqiy mezonlar va axborot xavfsizligi ko’nikmalari bitta tizimda bir-birini kuchaytiradigan omillar sifatida ko’riladi. Mexanizm sifatida “xavf signallari”ni tanish, “axloqiy tanlov”ni baholash va “psixologik o’zini boshqarish”ni bir vaqtning o’zida ishga tushiradigan o’quv vaziyatlari loyihalanadi. Masalan, simulyator asosida yaratilgan ssenariyda kursantdan bir vaqtning o’zida xizmat intizomi, jamoaviy mas’uliyat va ma’lumotlarni oshkor etmaslik talab qilinadi, bu esa real hayotga yaqin kompleks kompetensiyaning shakllantiradi. Ta’limiy simulyatsiyalar va aralash formatlarning qo’llanishi o’quv motivatsiyasini oshirishi, shu bilan birga noto’g’ri kontentga duch kelish ehtimolini ham ko’paytirishi mumkinligi sababli, riskka yo’naltirilgan didaktika tamoyili muhim bo’ladi. Ilmiy izoh sifatida tizimli yondashuvda “kirish-ta’sir-chiqish” zanjiri bo’yicha raqamli kontentning kirishi, psixologik qayta ishlanishi va xulqiy natijasi o’rtasida oraliq o’zgaruvchilar borligi, ular diagnostika va aralashuvlar orqali boshqarilishi ta’kidlanadi [1; 4].

Taklif etilayotgan texnologiyalar majmuasi diagnostika, trening va refleksiya bloklaridan iborat bo’lib, u kursantning holatini o’lchashdan boshlab barqaror odatlarni shakllantirishgacha bo’lgan jarayonni qamrab oladi. Mexanizm sifatida avval kirish diagnostikasi orqali axborot savodxonligi, stressga chidamlilik, qadriyatlar ierarxiyasi va raqamli xulq profili aniqlanadi, so’ng modul asosida mikroko’nikmalar bosqichma-bosqich mustahkamlanadi. Masalan, “manbani tekshirish” bo’yicha qisqa laboratoriya mashg’ulotlari, “trollik va provokatsiya”ga javob bermaslik bo’yicha ro’l o’yinlari hamda “akademik halollik” bo’yicha keis-tahlillar bir modulga birlashtiriladi. Bunday modul yondashuvda o’zlashtirish darajasini haftalik monitoring qilish va yakuniy sinovlarda vaziyatli topshiriqlar ulushini oshirish natijani aniqroq ko’rsatadi, chunki faqat test savollari amaliy xulqni to’liq bashorat qila olmaydi. Ilmiy izoh sifatida pedagogik texnologiyalar nazariyasida “o’lchanadigan natija” va “takrorlanuvchan jarayon” talablari mavjud bo’lib, aynan modul va indikatorlar tizimi ushbu talablarga javob beradi [2].

Diagnostika mezonlari uchta klasterga ajratiladi: ma’naviy-axloqiy klaster, axborot-psixologik klaster va raqamli xulq klasteri, bu klasterlar o’zaro bog’liq indikatorlar bilan

tavsiflanadi. Mexanizm sifatida har bir klaster bo'yicha 4 pog'onali rubrikalar ishlab chiqiladi: past, o'rtacha, yetarli va yuqori daraja, bunda darajalar kursantning real vaziyatdagi xatti-harakati bilan tekshiriladi. Masalan, "axborotni tekshirish" indikatorida past daraja faqat sarlavhaga ishonish bilan, yuqori daraja esa kamida ikki mustaqil manba, metadata va kontekstni tekshirish bilan tavsiflanadi. Raqamli odatlar bo'yicha parol gigiyenasi, ikki faktorli autentifikatsiya, maxfiylik sozlamalari va qurilma yangilanishlarini muntazam bajarish kabi ko'rsatkichlar kiberxavfsizlik amaliyotida minimal standart sifatida ko'riladi va treninglardan so'ng ularning bajarilish ulushi sezilarli oshishi kutiladi. Ilmiy izoh sifatida o'lchash nazariyasida konstrukt validligi muhim bo'lib, ma'naviy sifatlarni faqat so'rovnoma bilan emas, balki ssenariyli topshiriqlar va kuzatuv bilan triangulyatsiya qilish zarurligi asoslanadi [4].

Raqamli kontent risklari xaritasini tuzish texnologiyasi kursantlar duch keladigan axborot tahdidlarini manba, kanal, maqsad va kutilgan psixologik ta'sir bo'yicha tasniflashni nazarda tutadi. Mexanizm sifatida risklar "ehtimollik" va "zarar og'irligi" ko'rsatkichlari bo'yicha matritsaga joylashtiriladi, shunda resurslar eng xavfli zonalarga yo'naltiriladi. Masalan, anonim kanallardagi provokatsion xabarlar ehtimolliги yuqori va zarar og'irligi o'rta bo'lishi mumkin, shaxsiy ma'lumotlarni fishing orqali olish esa ehtimolliги o'rta bo'lsa-da, zarar og'irligi yuqori bo'lib baholanadi. Amaliyotda risklarni matritsaga joylash yondashuvi boshqaruv qarorlarini tezlashtiradi, chunki tarbiyaviy ishlar, psixologik xizmat va IT xavfsizlik bo'linmalari yagona "risk tili"da muloqot qila boshlaydi. Ilmiy izoh sifatida risk menejmentida matritsa usuli murakkab tizimlarda ustuvorlikni belgilashning klassik vositasi bo'lib, uni harbiy ta'limning tarbiyaviy komponentiga moslashtirish integrativ yangilik sifatida ko'riladi [5].

Harbiy ta'limda axborot xavfsizligi komponenti ko'pincha texnik ko'nikmalar bilan cheklanib qolishi mumkin, biroq bu tezisda u ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan bir butun jarayon sifatida ta'riflanadi. Mexanizm sifatida "axborot intizomi" tushunchasi kiritilib, u xizmat intizomi kabi kundalik amaliyotga aylantiriladi: ruxsatsiz ulanishdan tiyilish, xizmatga oid ma'lumotni oshkor qilmaslik, jamoa obro'sini asrash va onlayn muloqot etiketi. Masalan, kursantlar uchun ishlab chiqilgan raqamli etika kodeksi forum, messenjer va videokonferensiya muhitida ham amal qiladigan me'yorlarni belgilab, nizoli holatlarni oldini oladi. Kiberhujumlar va ijtimoiy muhandislik usullari tez rivojlanayotgan sharoitda oddiy ehtiyotsizlik katta oqibatlariga olib kelishi mumkinligi sababli, "kichik xato"lar statistik jihatdan "katta risk"larga zamin yaratishi konsepsiyasi tarbiyaviy ishlarda tushunarli misollar bilan ochib beriladi. Ilmiy izoh sifatida kiberxavfsizlik madaniyati tadqiqotlarida inson omili eng zaif bo'g'in ekani, shuning uchun texnik himoya bilan birga qadriyaviy motivatsiya va odatlarni shakllantirish eng samarali yo'l ekani ta'kidlanadi [5; 6].

Ta'lim jarayoniga integratsiya qilinadigan didaktik vositalar ichida raqamli simulyatorlar, adaptiv testlar va media-matn tahlili alohida o'rin tutadi, chunki ular kursantni real axborot maydoniga yaqin vaziyatlarda mashq qildirish imkonini beradi. Mexanizm sifatida simulyatorlar "xatoga yo'l qo'yish xavfsizligi"ni ta'minlab, noto'g'ri qarorning oqibatini ko'rsatadi, adaptiv testlar esa individual bo'shliqlarni aniqlab, kontentni shaxsiylashtiradi. Masalan, dezinformatsiyani aniqlash bo'yicha mashqda kursant sarlavha, rasm, vaqt muhri va muallif haqidagi ma'lumotlarni tekshiradi hamda keyin algoritm uning zaif nuqtasiga mos qo'shimcha topshiriq beradi. Raqamli ta'limda shaxsiylashtirish vositalari qo'llanganda o'quv natijasining o'sishi ko'pincha tezroq kuzatiladi, chunki har bir kursantga bir xil murakkablikdagi topshiriq berish metodik jihatdan optimal emas. Ilmiy izoh sifatida ta'lim psixologiyasida "yaqin rivojlanish zonasi" tamoyili

individual yondashuvni talab qilishi, adaptiv tizimlar esa shu tamoyilni texnologik tarzda qo'llash imkonini berishi qayd etiladi [3].

Xulosa qismida ta'kidlanadiki, raqamli ta'lim muhiti oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursant shaxsiga kuchli ta'sir ko'rsatadigan omil bo'lib, u nafaqat akademik natija, balki ma'naviy-axloqiy barqarorlik va axborot-psixologik xavfsizlikni ham qayta belgilaydi. Taklif etilgan integrativ nazariya ma'naviy-axloqiy immunitet va axborot-psixologik immunitetni yagona kompetensiyaviy tizimda ko'rib, riskka yo'naltirilgan didaktika orqali ularni birgalikda rivojlantirish mexanizmini asoslaydi. Ishlab chiqilgan diagnostika mezonlari, indikatorlar, risklar xaritasi va baholash matritsasi ta'lim jarayonining o'lchanadigan va boshqariladigan bo'lishini ta'minlaydi hamda subyektiv baholash ulushini kamaytiradi. Modul texnologiyalari, simulyatsiyalar, media savodxonlik laboratoriyalari va refleksiya amaliyotlari kursantda tanqidiy fikrlash, stressni boshqarish, axborot intizomi va axloqiy tanlov madaniyatini mustahkamlaydi. Umumiy natija sifatida raqamli muhitda xizmatga tayyorgarlikning sifat ko'rsatkichi oshishi, xavfli kontentga nisbatan barqarorlik kuchayishi va jamoaviy mas'uliyat me'yorlarining mustahkamlanishi kutiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие. Москва: Академия, 2019. 272 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник. Москва: Логос, 2014. 384 с.
3. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. 499 p.
4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. 159 p.
5. Von Solms R., Van Niekerk J. From information security to cyber security. Computers and Security. Amsterdam: Elsevier, 2013. Vol. 38. P. 97–102.
6. Қодиров Б. Р. Таълим психологияси: дарслик. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018. 320 б.